

DİN - TURİZM İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE YAHUDİLİKTE, HİRİSTİYANLIKTA VE İSLAMİYETTE HAC UYGULAMASINA GENEL BAKIŞ

Mehmet Alparslan KÜÇÜK*

Öz

Turizm sektörü, gerek dinî yaşam biçimi gerekse dinî kurumlar ile etkileşim ve iletişim halindedir. Bu etkileşim ve iletişim, dünyanın her yerinde görülebilmektedir. Turizm ile din arasındaki bu iletişim/etkileşim neticesinde inanç turizmi anlayışı ortaya çıkmıştır. İnanç Turizmi ile Hac arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ancak Hac anlayışı ile inanç turizmi arasında ortak özellikler ile birlikte bazı farklılıklar da mevcuttur. Bu makalemizde bu benzerlikler ve farklılıklar ile birlikte Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'teki hac anlayışı/uygulaması ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Din, İnanç Turizmi ve Hac.

Abstract

A General Overview on the Pilgrimage Application in Judaism, Christianity and Islam in the Context of Relationship Between Religion and Tourism

Tourism sector interact with both religious life and the institutions of religion. This communication can be seen all over the world. There are three broad approaches to understanding this relationship. As a result of this interaction, the understanding of religious tourism has emerged. There is a close relationship between tourism and the pilgrimage. However, there are differences and similarities between pilgrimage and religious tourism. In this article, similarities and differences in the understanding pilgrimage of Judaism, Christianity and İslam are discussed.

Keywords: Tourism, Religion, Religious Tourism and Pilgrimage.

---

* *Yrd. Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Öğretim Üyesi, makucuk@gazi.edu.tr*

GİRİŞ

İlk insan ile başlayıp günümüze kadar devam eden bir “*kurum*” olan din ve “dinî inanışlar”; insanlık tarihinin her döneminde ve insanın olduğu her yerde varolmuştur/ varolmaktadır. Bütün bunlar; “*din*”in insanlık için hâlâ önemini koruduğunu, bir ihtiyaç olduğunu ve toplumu ayakta tutan temel esasların başında geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda da din her türlü sektör ve alan ile ilgili olarak bir etkileşim/ iletişim içerisinde olmuştur. Bu etkileşim/iletişim alanlarından bir tanesi de turizmdir.

Din, Turizm ile sıkı bir etkileşim/iletişim içerisinde. Çünkü turistler, gittikleri ülkelerde dinî yapıları da ziyaret etmektedir. Din ve turizm arasındaki ilişki, sadece mekânsal anlamda değil, kültürel ve tarihî gibi birçok alanda da söz konusu olmaktadır. Din ile turizm arasındaki çok yönlü iletişim/ etkileşim çerçevesinde “İnanç Turizmi” adı altında bir turizm biçimi ortaya çıkmıştır. “*Din - Turizm İlişkisi Çerçevesinde Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamiyet’te Hac Uygulamasına Genel Bakış*” adlı makalemizde Din, Turizm kavramları ele alınmış, Din Turizm ilişkisi ile birlikte inanç turizmi ve hac kavramları analiz edilmiş ve bu kavramlar ışığında Yahudilik’teki, Hıristiyanlık’taki ve İslamiyet’teki hac uygulamaları irdelenmiştir.

A-Din ve Turizm Kavramlarına Genel Bakış

Din ile turizm arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için hem din hem de turizm terimlerine açıklık kazandırmak gerekli olmaktadır. Aşağıda da bu terimlere kısaca temas edilmektedir.

a. Din

İnsanlık tarihi ile başlayan ve ona paralel gelişme gösteren “Din”, farklı kelimelerle ve çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Bu çeşitlilikte; farklı milletlere mensup olan bilim adamlarının, kendi kültür, anlayış ve yaşam biçimlerini de göz önünde bulundurarak dine yaklaşımlarının rolü bulunmaktadır. Çok çeşitli yönleri olmasının da etkisi ile “Din” tanımlarında bir bütünlük sağlanamamış ve çok sayıda din tarifi yapılmıştır. İsimlendirilme biçimi farklı olsa da yeryüzünde hemen hemen her millette/toplumda ve kültürde “din” kavramı kelime olarak; yol, saygı, yöntem, mükafat, ceza, örf, adet, ayin, ibadet ve hüküm anlamlarını ihtiva etmektedir. Terim anlamında ise Din; “İnanış ve

davranış şekilleri ile insanlararası ilişkileri düzenleyen ve insanların iyi işler yapmasını, barış ve huzur içinde birarada yaşamasını sağlayan genel kurallar bütünü” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamanın içerisinde Tanrı kavramı, inanç, ibadet, ahlâk, kutsal kitap, vahiy-ilham, peygamber-kurucu, cemaat ve iyi niyet gibi unsurlar da yer almaktadır¹.

Bir “şey”in/bir “inaniş”ın din sayılabilmesi veya din olması; Tanrı veya Yüce Varlık İnancının, ilahî ve profan (dünyevî) anlayışının, iman esaslarının, ibadet ve dinî uygulamaların, ilâhî kaynağa dayandırılan vahiy/ilhamın ve kutsal kitaplar veya metinlerin mevcudiyeti ile mümkündür. Ayrıca ahlâkî kurallar, Peygamber veya ilâhî mesajlar kapsamında “Din Kurucusu”, Dünya ve Öbür Dünya/Ahiret anlayışı, ortak amaçlarda bir araya gelmiş Cemaat/Grup-Topluluk, taklit olmayan, dinî, dünyevî ve siyasî gayeler ile ortaya çıkmama, saf, temiz ve iyi niyetli olma, toplumsal bir gayenin tahakkukunu esas alma gibi bazı temel ilkeler de dini oluşturan diğer önemli unsurlar arasındadır. (Küçük v.d. 2010: 21-28)

b. Turizm

Latince, dönmek, dolaşmak, geri dönmek anlamına gelen “tornus” kelimesinden türemiş olan Turizm kelimesi; İngilizce “touring”, “tour” kelimeleri ile Fransızca “tourisme”den gelmektedir. Turizm, kelime olarak, dinlenmek, eğlenmek, görmek ve tanımak gibi çeşitli amaçlar ile yapılan gezi anlamına geldiği gibi bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel ve teknik önlemler ile yapılan çalışmaların tümü anlamını da ihtiva etmektedir. Terim olarak Turizm; devamlı veya sürekli olarak yaşanan yerler dışına, yirmi dört saatten az olmamak veya en az bir gece konaklamak şartı ile zevk, eğlence, dinlenme, iş, merak, din, spor ve akraba ziyareti, kongre ve seminerlere katılma gibi çeşitli ihtiyaçların giderilmesi amacıyla bireysel veya toplu olarak yapılan seyahatlerin tamamını ifade etmektedir.(Sezgin, 1995: 3-4; Türkçe Sözlük, 1998: 2253-2254; Aksoy, 1998: 1-2)

Turizm, günümüzde, hem ekonomik hem sosyo-kültürel hem de çevresel etkilere sahip olması itibari ile ülkeler için vazgeçilmez bir sektör olarak görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye, turizmde iki aşama ve amaç esas almaktadır. Bunlardan birincisi Türkiye’den dönen yabancıların gezip gördükleri yerlerdeki izlenimlerini kendi ülkelerinde anlatmaları; diğeri de Türkiye’de yapılan tanıtım faaliyetleridir.(Can, 2005: 32, 34)

¹ . Bu konuda geniş bilgi için bkz. Küçük, 2000: 3-15.

Turizm, ülkenin döviz girdisi almasına ve ekonomisini canlandırmasına, işsizliğin azalmasına ve vatandaşlarının gelir seviyesinin artmasına katkı sunan bir sektör olarak dikkat çekmektedir. Turizm; ekonomi ile birlikte farklı kültürlerin, anlayışların, görüşlerin de yakınlaşmasına dolayısı ile kültürler arası iletişimin artmasına katkı sağlayan bir alan olarak da değerlendirilmektedir.

B- Din - Turizm İlişkisi Çerçevesinde Hac Uygulamasına Genel Bakış

Din, insan ile var olmuş, onunla varlığını devam ettirmiş ve devam ettirmektedir. Bu özelliği nedeniyle din; geçmişten günümüze kadar tarihin her döneminde fert ve toplum için temel unsur haline gelmiştir. Bu nedenle tarihin hiçbir döneminde “dinsiz bir toplum görülmemiştir. Toplumun olduğu yerde mutlaka bir “inanış şekli” veya “din” mevcut olmuştur. Çünkü “Din”, hem tarihin her döneminde hem de hayatın her köşesinde kendisini gösteren bir olgu özelliğini korumuştur.

İnsan, yapısı itibariyle dine ihtiyaç duymaktadır. Çünkü ruh ve bedenden ibaret olan insan için maddî ihtiyaçlarını karşılamak yaşamın bir gereği olduğu gibi manevî varlığını tatmin etmek de huzurlu bir hayatı devam ettirmenin gereği sayılmıştır. Ümitsizlikten uzak ve ümit ile dolu olan hayatın geleneğine, nefretsiz bir geleceğe, hoşnutluğa ve sükûnete götüren, kuşkuları ve hurafeleri gideren etkili manevî olgu yine “din” olmaktadır. Din; fertleri mukaddes duygu ve alışkanlıklarda birleştirmekle birlikte toplumları yükselten ve geliştiren bir kurum niteliğindedir. O, insanlara yön vermeye, insanları iyi ve faydalı şeyleri yapmaya yönelten bir “hayat tarzı/yaşayış biçimi” olarak da kabul edilmektedir. Tarihte ekonomik/ maddî bakımdan güçsüz toplumların yaşayabildiği halde dinî duyguları zayıflamış ve manen çökmüş toplumların varlıklarını devam ettiremediği de dinin bu fonksiyonunu ortaya koymaktadır.

Din’e lüzum olmadığını ileri süren ve dini, ilmî gelişmelere engel gören, ilim ve fennin din yerine kaim olmasını isteyenler; dinin tabii ve sosyal yetersizliklerin bir yansıması olduğunu savunanlar, beşeriyetin dinsizleşmek suretiyle ilerleyeceğini iddia edenler; kaldırmak istedikleri din yerine başka şeyleri koymaya çalışmışlardır. Toplumları dinsizleştirmek için okullar açıp baskı ile dini ortadan kaldırmak, dinsizliği hâkim kılmak isteyen rejimlerde bile insanlardaki inanma, tapınma duygusunun söndürüleme-

mesi; baskıdan kaçıp ormanlarda, kuytu yerlerde ibadet eden ve âyin yapan insanlara rastlanması da inanmanın fitri/doğuştan gelen ihtiyaç olduğunun delilidir. Sonuç olarak bütün bu gelişmeler ve örnekler, dinsiz bir toplumun olamadığını/yaşayamadığını, dinin insan ve toplum için bir gereklilik/bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir.(Alston, 1970: 163-176; Tümer, 1986: 214-267; Chevalier, 1986: 79-125; Küçük, v.d, 2010: 46-48)

Yalnızlık, çaresizlik, korku, keder, hastalık, musibet ve felâket karşısında da insanların yegâne teselli kaynağı din ve dinden kaynaklanan inanışlar olmaktadır. Bunun en tipik örneğini “ölüm” oluşturmaktadır. Çünkü dindeki ahiret inanışı; insana sadece ceza ve mükâfat olarak değil, aynı zamanda insanın içindeki “ebed/sonsuz” duygusuna cevap vermek bakımından da önem taşımaktadır. İslâm’da olduğu gibi bazı dinlerde de insan, ölümlle yok olmamakta, başka bir dünyada hayatına devam etmektedir. Öbür dünya/ahiret inancı, insanı ölümünden sonraki hayata alıştırmaktadır. Suçlardan arınıp ebedî bir kurtuluşa ulaşma ve cennete kavuşma, Allah’ın rızasını elde etme ideali; insanda ümit ve arzu doğurmakta, dünyanın ıstırap ve sıkıntılara karşı durmaya/dayanmaya katkı sağlamaktadır. Tanrı rızasını kazanma ve “günahlardan arınma” arzusu; insanları inandığı dince “kutsal /hac yeri” kabul edilen yerlere yöneltmiştir/yöneltmektedir. Bunun yanında insan; kendi çevresindeki varlıklardan daha üstün bir “öz”ün ve “manevî varlık”ın, “Yüce Varlık”ın mevcudiyetinin farkına da varmaktadır. Bu farkına varış ile insan, her şeyi var eden bir yaratıcının bulunduğunu kabul edip O’na bağlanmaktadır. İnsanın yüce bir kudrete gönülden bağlı olması da onu kuvvetlendirmekte ve insanı Allah’a sığınmaya, duaya ve “kutsal mekanlara” yönlendirmektedir. Bu inanış ve yöneliş, turizm sektörü içerisinde “*İnanç Turizmi*” kapsamında değerlendirilebilmektedir. (Küçük, 2010: 767-768)

Bu bağlamda din ile turizm arasında bir ilişkiden ve etkileşimden bahsedilebilmektedir. İnanç turizmi çerçevesinde duyguların tatmin olması ve çeşitli isteklerin gerçekleşmesi gibi çeşitli duygu ve düşünceler içerisinde kutsal kabul edilen yerlere yapılan ziyaretler geçmişte de mevcut olmuştur, bugün de mevcuttur, yarın da mevcut olacaktır. Bu noktada turistlerin dine düşkünlüğü de geçmişten günümüze varolmuştur/varolmaktadır. Çünkü turistler ile hacılar farkında olmadan aynı yerlerde bulunabilmekte ve ziyaret yerlerine anlam atfedilmesinde, bu yerlerin kutsal karakteristiğinin sürdürülmesinde önemli rol oynayabilmektedir. Bununla birlikte, bir yerin kutsal sayılmasına neden olan dinî anlamlar, aynı zamanda bu yerleri turistler için de ziyaret edi-

lecek anlamlı bir yer haline getirmektedir. Ancak turistler ve hacılar genellikle bu kutsal yerleri farklı şekillerde değerlendirme ve anlama özelliğine sahiptir. Çünkü ziyaret edilen mekânlar; bir dinî geleneğin tarihi, sosyal ve kültürel yapısına göre kutsallık veya değer kazanır. Örneğin Mekke'nin kutsal doğasını anlamak için, İslam'ın tarihi ve sosyo kültürel yapısını bilmek gerekmektedir. (Bremer, 2005: 9260-9264)

Dünyada çok sayıda turiste ev sahipliği yapan çok çeşitli dinî mekânlar/yerler bulunmaktadır. Bu yerler; antikten çağdaşa, doğal peyzaj özelliklerinden mimarî yapılarına ve kırsaldan dünyanın en yoğun yerleşim merkezine kadar geniş bir dağılım gösterir. Ancak turizm sektöründe turistlerin rağbet ettiği yerlerin en önemli dinî mekanların başında, birden fazla dinî geleneğin yaşandığı yerler gelmektedir. Örnek olarak, Kudüs'ün hem Yahudilik, hem Hıristiyanlık hem de İslam'da kutsal bir mekân olarak kabul edilmesi ve ziyaret edilmesi, buraya turizm açısından da ayrı bir önem kazandırmaktadır. Ayrıca Kudüs, içerisinde Mescid-i Aksâ'yı barındırmış ve birçok peygambere de ev sahipliği yapmıştır. İslam'a göre ziyaret edilmesi gereken üç mescitten² bi-

2 Bu üç mescid; Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'dır. Mescid-i Harâm; İnsanlar için inşâ edilen ilk ibadet yeri "Kâ'be'dir (Bkz. Âl-i İmrân Suresi, 96). Kâbe için Kuran'da "el-Beyt" (Bkz. Bakara Suresi, 125, 127, 158; Al-i İmrân Suresi, 96, 97), "Beytü'l-Harâm" (Bkz. Mâide Suresi, 97), "Beytü'l-Atîk" (Bkz. Hacc Suresi, 29, 33) gibi ifadeler kullanılmıştır.(Mescid-i Haram hakkında geniş bilgi için bkz. Bozkurt, 2004, "*Mescid-i Haram*", ss. 273-276) Mescid-i Nebevî; Hz. Muhammed'in (s.a.s) hicret olayından bizzat ashabıyla birlikte yaptığı ve kendisinin mezarının bulunduğu mescittir. Mescid-i Rasûl, Mescid-i Şerif, Mescid-i Saâdet gibi isimlerle de zikredilen Mescid-i Nebevî, Hz. Muhammed'in devesinin iki yetim kardeşe ait boş bir arsaya çökmesi neticesinde Hz. Peygamber'in bu arsa sahipleri olan Neccaroğullarından Sehl ve Süheyl kardeşlerden on dinar karşılığında satın alması ile yaptırılmıştır. Mescidin doğu tarafında duvara bitişik olarak odalar inşâ edilmiştir. Ayrıca mescide bitişik olarak, gündüzleri bir eğitim-öğretim yeri, geceleri ise evsiz kimseler ve misafirlerin barınması için "Suffe" denilen üzeri kapalı bir bölüm de eklenmiştir. Bununla birlikte İslâm devletine ait bütün faâliyetlerin yürütüldüğü bir merkez niteliğini taşıyan mescidin, diğer iki mescit gibi faziletli olduğu belirtilmiştir. (Mescid-i Nebevi hakkında geniş bilgi için bkz. Bozkurt, 2004, "*Mescid-i Nebevî*": 281-290) Mescid-i Aksâ ise Kudüs'te eski Süleyman mâbedinin bulunduğu yerde inşâ edilen câmiye verilen isimdir. Kuran'da bahsi geçen ve Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksa (İsrâ Suresi, 1), "Beytü'l-Makdis", "Beyt-i Mukaddes" gibi isimler ile de anılmaktadır. En uzak mescid anlamına gelen Mescid-i Aksâ, Mekke'deki Mescid-i Haram'a yaya yürüyüşü ile bir aylık mesafede bulunmasından dolayı bu isim ile zikredilmektedir. Bu mescid, Yeryüzünde Mescid-i Haram'dan sonra yapılan en eski mescidlerden olup Hz. Dâvud zamanında yapılmaya baş-

risi olan Mescid-i Aksâ ile birlikte Kubbetü's Sahra³ Kudüs'te bulunmaktadır. (Güç, 1999: 132; Erbaş, 2002: 120-121) Bunun yanında Yahudilerin ibadet yeri olan Ağlama Duvarı veya Haremü'ş-Şerif'in Batı Duvarı ve Hıristiyanlar için Hz. İsa'nın doğduğu (İsa'nın Doğumu Mağarası), Çarmıha gerildiği (Golgota), gömüldüğü (Kutsal Kabir Kilisesi⁴) yerler de buradadır. Turizm açısından da bir şehirdeki çeşitlilik ne kadar çok ise turistler için de o kadar çok önem arz etmektedir.

Turistler sadece büyük veya tanınmış dinlerin değil ilkel kabilelerin dinlerini uyguladıkları yerlerde bulunan mimarî kalıntıları da ziyaret etme eğilimindedir. Endonezya'daki "Borobudur Budist Tapınağı", Amerika Kıtası'ndaki tarih öncesi anıtsal piramitler, Meksika'nın merkezinde yer alan Teotihuacan'daki bazı kutsal yapılar ve Peru'daki Machu Picchu⁵ turistik bir merkez olarak kabul edilmektedir.

Turistler, bu dinî mekânlarda sadece dinî uygulama yerlerini izlemekle kalmamakta aynı zamanda yapılan ibadete de şahitlik etmekte ve dinî törenlere katılma eğiliminde bulunmaktadırlar. Hatta ibadetin içerisindeki bir ritüel veya bazı etkinlikler, ziyaretin yapıldığı ana denk gelmiş ise bir kiliseye, tapınağa, camiye ya da mabede yapılan ziyaret turistler için daha anlamlı, tatmin edici ve çekici gelmektedir. Çünkü özel kutlamaların ve dinî festivalerin, ziyaretçiler arasında daha fazla heyecan ve coşkuya sebep olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak turizmin, dinî/hac köklerine sahip olduğu düşüncesi doğrultusunda hac ibadeti ile inanç turizmi birbirine karıştırılmaktadır. Çünkü hacılar da turistler gibi veya turistler de hacılar gibi ziyaret ettikleri yerlerin fotoğraflarını çekmekte, hatıra eşyaları ve hediyeler satın almakta ve turistlerin kullandığı aynı taşıma araçları ve konaklama türlerinden faydalanmakta ve

---

lanmış ve Hz. Süleyman döneminde tamamlanmıştır.(El-Khatip, 2004: 109-144; Bozkurt, 2004, "Mescid-i Aksa": 268-271)

- 3 Kubbetüs Sahra/Sahre; Kudüs'te Emeviler devrinde kaya üzerine inşa edilmiş olan ve Müslümanlar ile Yahudiler tarafından kutsal kabul edilen ortası kubbeli sekizgen binaya verilen isimdir. Bu yapının yakınında da Mescid-i Aksa ile Ömer Camii bulunmaktadır. (Geniş bilgi için bkz. Bozkurt, 2002, "Kubbetü's Sahre", 304-308)
- 4 Bu kilise, Hz. İsa'nın kabrine gömüldüğü ve yeniden dirileceği yer olmasına inanılması nedeniyle Hıristiyanlar için önemli hac noktalarından biri olarak görülmektedir. ("Kutsal Kabir Kilisesi", (12.10.2012), http://tr.wikipedia.org/wiki/Kutsal_Kabir_Kilisesi)
- 5 2007 yılında dünyanın yeni "Yedi Harikası"ndan biri olarak kabul edilmiş bir İnka antik şehridir.

birbirleriyle benzer turistik aktiviteler ile meşgul olmaktadır. Bu nedenle turistlerin tecrübe ettiği deneyim ile hacı olan kişinin tecrübe ettiği deneyim birbirine karıştırılmaktadır. Ancak aralarında bazı nüanslar bulunmaktadır.

Hac ile inanç turizmi arasındaki nüans ne olursa olsun “hac yerleri” olarak kabul edilen mekânlar, turizm sektörünün vazgeçilmez turist bölgeleridir. Mezopotamya’da Nippur; Asur’da Ninova; M.Ö. XVIII. yüzyılda Harran’daki Sin ve Suriye’deki sit alanı olan Qatna’daki Belit Ekalli tapınakları; Eski Yunanlılar’daki Delos, Delphes, Eleusis, Efes, Epidaure, Olympus gibi yerleri bu tür bölgeler için örnek olmaktadır. Sümerler, Mısırlılar ve Hititler gibi birçok uygarlıklarda da kutsal kabul edilen mekânlar bulunmuştur ve günümüzde ortaya çıkarılan kazılar bunun en iyi örneklerini oluşturmaktadır. (Erbaş, 2002: 98-103) Nihayetinde dünyanın ilk tapınağı olarak kayda geçen Şanlıurfa’daki Göbeklitepe kazıları en güzel örneklerden bir tanesidir. (Geniş bilgi için bkz. Schmidt, 2010: 239-254)

Turistler, hac mekanlarını ziyaret ederek kendi tanıdık çevrelerinin dışına çıkmakta ve kültürel bir farklılık ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu bağlamda turizmi; kültürel uygulamalar dizisi olarak tanımlayanlar da mevcuttur. (Bremer, 2005: 9262-9263) Bu düşünceye sahip olanlara göre turistik faaliyetler; alışılmadık yerleri ve özgün tecrübeleri tüketim nesnelere haline dönüştürmekte ve bunları modernleştirme eğilimini taşımaktadır. Çünkü onlar için turistik söylemdeki tecrübe, turizm ile dini aynı eksende görmektedir.

Turizm sektöründe turistler, din başta olmak üzere kültürün aşırı tüketicileri olarak kabul edilmektedir. Çünkü dindar insanların çoğu, kendi dinlerini turistik tüketime yönelik nesnelere dönüştürme amacı ile turistik faaliyetleri benimsemektedir. Bunu sadece finansal kazanım için değil aynı zamanda başkalarını kendi dinine çevirmeye çalışmak için de yaptıkları söylenmektedir. Bu çerçevede dindar gruplar, kendilerini ve dinlerini mümkün olduğunca en iyi şekilde anlatma veya gösterme amacı ile turistlerin dikkatinden faydalanmaktadır⁶. Hatta Avrupa’da ziyaretçilerden giriş ücreti alınması ve turistlere hatıra eşyaları satılması çok sayıda kilisenin tamamlanması ve yenilenmesi amacıyla yöneliktir. (Bremer, 2005: 9263-9264)

Bu bilgiler ışığında turizm ile dinin iç içe olduğu, hem turist hem de hacıların dinî mekânlarda iç içe, bir arada buldukları ve bazı tecrübeleri

6 Bu düşünce, dinî literatürde “misyonerlik faaliyetleri” olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir anlayış, misyonerlik faaliyetlerinin turizm sektöründe de etkin olarak kullanılabilirdiğini göstermektedir.

birlikte yaşadıkları görülmektedir. Hacılar ile turistler arasındaki karşılıklı iletişim/etkileşim neticesinde ortaya çıkan bu tecrübeler; turizmde, kutsal kabul edilen yerleri ziyaret etme ile birlikte bu alanlardaki dinî törenlere katılma veya izleme, daha özelde ise “hac etme” şeklindeki dinî vazifeleri yerine getirme amacı ile yapılan ziyaretlerin veya faaliyetlerin turizm anlayışı içerisinde değerlendirilmesi olarak da tanımlanabilen “inanç turizmi” anlayışını ortaya çıkarmıştır.(Küçük, 2009: 7)

Din ve turizm ilişkisi çerçevesinde ortaya çıkan yeni bir turizm biçimi olarak toplumda yer edinen “inanç turizmi” kavramının ortaya çıkması ile bazı tartışmalar da beraberinde gelmiştir. Bu tartışmalardan birisi de “Hac” uygulamasının inanç turizmi içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. Bu konu, turizm camiasının gündemini her zaman meşgul etmiş ve etmektedir. Hac uygulamasının inanç turizmi olduğunu savunanlar olduğu gibi bu yaklaşıma karşı çıkanlar da mevcuttur. Örneğin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, inanç turizminin Türk-İslâm medeniyetine ait bir kavram olmadığını ve haccın bir inanç turizmine dönüşmesinin gelecekteki en büyük tehlikelerden birisi olacağını, Hac organizasyonunun biri seyahat ve konaklama, diğeri ibadet ve irşat olmak üzere iki ayağı olduğunu ve hacca giden insanların daha çok dinî, manevî, ruhanî kısmı üzerinde durulması gerektiğine dikkat çekerek” “Hac” olayının daha çok dinî boyutunun gündeme getirilmesini ve onun inanç turizmi olarak değerlendirilmesini tasvip etmeyerek haccın inanç turizmi olmadığını dile getirmiştir⁷.

Hac uygulamasını inanç turizmi olarak kabul edenler ise turizm kavramından ve genel anlamı ile Hac tanımından⁸ destek almaktadır. Çünkü bu düşünceyi savunanlar, makalemizin giriş kısmında da ifade edilen turizm tanımına göre Hac uygulamasının inanç turizmi olduğu noktasında ısrarcıdırlar. Ancak Hac uygulaması, özellikle İslamiyet için bir ibadettir, inanç sistemi içerisinde yer almakta ve dünyevî özellik taşımayan kutsal bir yolculuk olarak

7 Bu bilgiler için bkz. “Diyanet İşleri Başkanı Görmez: İnanç turizmi mi, Allah korusun!” <http://www.turizmuncel.com/haber/diyanet-isleri-baskani-gormez-inanc-turizmi-mi-allah-korusun-h13349.html>/17.12.2012”; “Diyanet İşleri Başkanı: İnanç turizmi bizim medeniyetimize ait bir kavram değil”, <http://www.turizmdebusabah.com/haberler/diyanet-isleri-baskani-inanc-turizmi-bizim-medeniyetimize-ait-bir-kavram-degil-63076.html>/16.12.2012”.

8 İbrance “hag” kelimesinden gelen Hac; kelime olarak kastetmek, yönelmek, ziyaret etmek, gönülden istemek, dönmek ve dolanmak anlamına gelmektedir. Genel anlamda Hac, dinî mecburiyet veya mucize elde etmek gayesi ile kutsal bir yere doğru gerçekleştirilen yolculuktur. (Harman, 1996: 382; Bayyigit, 1998, s. 27; Sarıkçıoğlu, 2002, 74-75; Yiğit-Keleş, 2009, s. 121)

değerlendirilmektedir. Ayrıca ziyaret edilmesi bütün dinlerce teşvik edilen kutsal mekânların ziyareti; özel kurallara ve ritüellere dayanmakta, belli mekânlarda ve zamanlarda ayinler ve ibadetler ile icra edilmektedir.(Adam, 1989: 12; Küçük, v.d., 2010: 590-591) Bu bağlamda Hac anlayışının/uygulamasının temel odak noktasını, “kutsal mekân” ve “kutsal zaman” düşüncesi oluşturmaktadır.(Bkz. Sarıkçıoğlu, 2002, 64-82) Hem zaman hem de mekân anlayışı bakımından vahyî, zengin olma gibi bazı şartlara bağlı olarak farz kılınan hac uygulamasında İslâmîyet diğer dinlerden farklılık göstermektedir. Çünkü İslâm literatüründe hac, Allah’a ibadet amacıyla belirli zamanda (Kurban Bayramı Arifesi) ihrama girmek suretiyle Arafat⁹ denilen kutsal mekânda vakfe yapmak, sonra Mekke’de bulunan Kabe’yi usulüne uygun olarak ziyaret ederek tavaf etmektir.(Harman, 1996: 382; Bayyığıt, 1998: 27; Sarıkçıoğlu, 2002, 74-75; Yiğit-Keleş, 2009: 121)

İslamiyet’in dışındaki dinlerde, hacı olabilmek için Arife günü Arafat’ta bulunma ve ertesi gün de Kabe’yi tavaf etme gibi, belli bir mekân ve zaman kaydı ciddi anlamda kendisini hissettirmemektedir. Bu nedenle İslamiyet dışındaki dinlerin hac uygulaması, genel anlamda inanç turizmi çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Ancak hemen hemen bütün dinlerde, o dinlerin kutsal metinlerinde/kitaplarında dinî mekânların, kutsal yerlerin ziyaret edilmesi anlayışı mevcuttur. Bu anlayış itibariyle, geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaşayan dinlerce kutsal kabul edilip ziyaret edilen yerler bulunmaktadır. Kutsal kabul edilen bu mekânlar, toplumlarda dinî hayatın merkezi olma, insan hayatına yön verme ve anlam kazandırma noktasında önem arzeden yerlerdir. Bu kutsal yerler, ilahî âlemin hâkim olduğu, insanın Tanrı ile bulunduğu, O’nun huzurunda olduğu hissi uyandıran yerler olarak kutsiyet taşımaktadır. Ayrıca Yüce Varlık veya ilahî varlıklar, din kurucuları, aziz veya azizeler ile ilişkilendirilen bu mekânlar, bünyesinde barındırdığı manevî hava nedeniyle birçok mucizenin gerçekleştiği, doğüstü güçlerin aktif olduğu yerler şeklinde de düşünülmektedir. Böylece bu mekânları ziyaret eden kişiler, buradaki olağanüstülüğe şahit olmaktadır. Bu uygulamalar ve düşünceler çerçevesinde insanoğlu, kutsal mekânlardaki olağanüstüklere şahit olarak hem imanını güçlendirme hem de manevî şifa elde etme amacını taşımıştır/taşımaktadır. Hatta manevi şifa ile birlikte kötü ruhların tesirinde kaldığına inanılan çe-

9 Arafat, Mekke’nin yaklaşık 25 km. güneydoğusunda bulunan geniş bir alana verilen isimdir. Haccın en önemli rüknü olan Arafat vakfesi bu alanda gerçekleştirilmektedir(Yiğit-Keleş, 2009, s. 124; Boks, 1991, “Arafat”: 261-263).

şitli hastalıkların iyileştirilmesi de amaçlar arasındadır. Bu bağlamda bütün dinlerde aziz ve ermiş/evliya olduğuna inanılan kişilerin türbe ve yatırları ziyaretçiler tarafından çeşitli dertlere derman olması amacına yönelik olarak ziyaret edilmekte ve çeşitli takdimelerde bulunmaktadır.(Adam, 2002: 89-90; Erbaş, 2002: 98; Gündüz, 27.05.2013, <http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac>)

Hac ritüelinin ifa edildiği mekânlarda dört ana özellik dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi mensup olunan dine ait mabet veya mabetlerden oluşmasıdır. İkincisi hac mekânlarının tanrısal varlıkların ikame ettikleri veya inkarnasyon olayının vuku bulduğuna inanılan yerleri ihtiva etmesidir. Hıristiyanlıkta İsa Mesih'le ilişkilendirilen hac mekânları ile Hinduizm'de Vişnu'nun avataralarının gerçekleştiğine inanılan mekânlar bu maddeye örnek olarak gösterilebilir. Üçüncü grup ise din kurucularının yaşamında önemli rol oynamış mekânlardır. Budizm'de Buda'nın aydınlanma tecrübesini yaşadığı Bodh Gaya, ilk vaazını verdiği Sarnath gibi yerleri bu grupta örneklendirilebilir. Dördüncü grup da dinin ilk öncülerinin ayak izlerini taşıyan mekânlardır. (Harman, 1996: 384; Gündüz, 27.05.2013, <http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac>).

Dinlerin hac anlayışında kutsal kabul edilen mekânların kutsiyet kazanmasında birkaç unsur esastır. Bu unsurlardan birincisi, kutsal kabul edilen yerin Tanrı tarafından gösterilmesi veya belirlenmesidir. Kudüs'te Süleyman Mabedi'nin yerinin Hz. Davud'a melek vasıtasıyla bizzat Yahve tarafından gösterilmesi(Tekvin, 8: 20-21; 22: 14; II. Samuel, 24: 21-25), Kabe'nin yerinin Hz. İbrahim'e işaret edilmesi (Hac, 22/26) ve Hz. Musa'ya da kendisinin Mukaddes Tuvâ vadisinde olduğu haberinin vahiy yoluyla bildirilmesi (Çıkış, 3:5; Tâhâ, 20/12) örneklerden birkaç tanesidir. Diğer unsur ise dinlerce kutsal kabul edilen yerlerde Tanrı'nın kudretiyle hazır bulunması ve görünmesi ile birlikte gücünü de göstermesidir.(Sarıkçıoğlu, 2002: 64) Üçüncü unsur da kutsal mekânın, kutsiyetinin bahşedebileceği maddî, manevî ve ahlakî meziyetlerini elde etmektir.(Erbaş, 2002: 98-103) Bu bağlamda hac ibadetinde ilahî güce veya güçlere şükranlar sunulmaktadır. Çünkü insanoğlu, ilahî güç tarafından kendisine ihsan edilen nimetlere, sağlığa, zenginliğe, güce ve kudrete karşılık şükranlarını sunma amacına yönelik olarak kutsal yolculuğa çıkma fedakârlığında bulunmaktadır. Bu anlamda hac yolculuğu, bahşedilen nimetlere şükran bağlamında ilahî davete icabet etmedir.(Gündüz, 27.05.2013, <http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac>)

Hac; din mensuplarının tebdil-i mekân ve seyahat arzusunu tatmin etmekte; değişik yerleri görme, değişik bir havayı teneffüs etme, değişik ırk ve milletlerden insanlarla karşılaşma/tanışma imkânı sağlamakta; ticarî ve sosyal münasebetleri geliştirici bir karakter taşımaktadır. “Hac” olarak isimlendirilen ziyaretlerin temelinde; psikolojik olarak “dini arz” kaynaklarının zenginliği, bayramlar ve dinî günler yer almaktadır.(Eralp, 1983: 91; Gündüz, 27.05.2013, <http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac>)

C- Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamiyet’te Hac Uygulamasına Genel Bakış

Her dinde o dine mensup insanların ziyaret ettiği “Mukaddes yerler” bulunmaktadır. Bu yerler, her din ve din mensubu için büyük önem taşımaktadır. Bu başlık altında da Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların kutsal kabul ettikleri mekânlar ve bu mekânlarda icra edilen hac uygulamaları ele alınmıştır.

a. Yahudilik’te Hac Uygulaması

Yahudilik’te kutsal mekânları ziyaret etme; “hag”, “Aliyah” ve “Aliyah le-Regal/yaya olarak gitmek” kelimeleri ile karşılanmaktadır. Bu kelimelerin kökeninde “Kudüs’e gitme” veya daha genel anlamda “ilahî lütuf elde etme amacına yönelik olarak Tanrı’ya kavuşmanın, buluşmanın veya tanrının ilahî gücünün tecellisinin gerçekleştiği kutsal kabul edilen mekânları ziyaret etme” anlamı yatmaktadır. Bu kavramlar ile bağlantılı olarak hac ibadetini gerçekleştiren kişiye de hacı anlamında “Ole Regal” adı verilmektedir.(Adam, 1989: 12-13; Harman, 1996: 382; Gündüz, 27.05.2013, <http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac/>)

Yahudilik’te hac, Tekvin kaynaklı olarak Hz. İbrahim’e kadar dayandırılmaktadır. Meselâ Yahudiler, Hz. İbrahim’in Kenan’daki ilk konaklama yeri Şekem’i, kamp kurduğu Beytel/Bethel ve Hebron/Mamre’yi ve zamanının bir bölümünü geçirdiği Berşeba’yı Hz. İbrahim ile olan ilişkisinden kutsal mekânlar olarak kabul etmektedir.(Bkz. Tekvin, 12: 7-8, 13: 18, 26: 25, 33: 20, 35: 1-5. Ayrıca bu yerler hakkında geniş bilgi için bkz. Harman, 1996: 383; Güç, 1999: 100-105)

Yahudilik’te hac, temel-farz ibadetlerden sayılmaktadır. Ancak bu temel ibadetin yerine getirilmesi ile ilgili farklı bilgiler¹⁰ bulunmaktadır. Yahudiler

10 . Bu farklı bilgileri karşılaştırma için bkz. Adam, 2002, s. 90; Gündüz, 27.05.2013,

için hac, sağlıklı yetişkin erkekler ile sınırlandırılmış ve kadın ve çocukların hac ibadetinden muaf tutulmuş olmalarına rağmen günümüzde kadınların ve çocukların da hacca gittikleri görülmektedir.(Harman, 1996: 383; Küçük v.d., 2010, 329) Ayrıca Çıkış 23:14, 17 Bölümü'ndeki "Yılda üç kez bana bayram yapacaksınız. Size buyurduğum gibi, Aviv/Bahar ayının belirli günlerinde yedi gün mayasız ekmek yiyerek Mayasız Ekmek Bayramı'nı kutlayacaksınız. Çünkü Mısır'dan o ay çıktınız.Kimse huzuruma eli boş çıkmasın. Tarlaya ektiğiniz ürünleri biçtiğinizde ilk ürünlerle Hasat Bayramı'nı kutlayacaksınız. Yıl sonunda tarladan ürünlerinizi topladığınızda Ürün Devşirme Bayramı'nı kutlayacaksınız. Bütün erkekleriniz yılda üç kez Egemen Rabbin huzuruna çıkacaklar. Evinizde maya bulunduğu sürece bana kurban kesmeyeceksiniz. Bayramda bana kurban edilen hayvanın yağı sabaha bırakılmamalı. Toprağınızın seçme ilk ürünlerini Tanrınız Rabbin Tapınağı'na getireceksiniz..." ifadelerine göre Yahudiler, yılda üç kez Kudüs'te Tanrı Yahve'nin huzuruna çıkmaktadırlar. Bu bağlamda Yahudilikteki hac uygulaması ile İslam'daki hac şartları ve uygulamaları arasında bazı benzerlikler görülmektedir.(Bkz. Adam, 1989: 21; Harman, 1996: 383)

Çıkış 23:14, 17; 34: 18-26 bölümlerine göre Yahudilikte üç hac bayramı bulunmakta ve bu üç bayram İbranice "hag" kelimesi ile "Hac Bayramı" olarak nitelendirilmektedir. Bu bayramlar; Pesah¹¹ (Fısıh) (mayasız ekmek bayramı); İbranice "hag ha-şavuot" ve "hag ha-katsir" olarak nitelendirilen Şavuot¹² (haftalar bayramı) ve İbranice "hag ha-sukot" olarak tabir edilen Haymeler/Sukot¹³ (çardaklar, çadırlar bayramı)'dur. Yahudiler, Mabed döneminde bu

<http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac/>

11 İbranice "hag ha-pesah", "hag ha-matsot", "hag ha-aviv" olarak isimlendirilen Pesah/Mayasız Ekmek Bayramı; Mart-Nisan ayının onbeşinde başlayıp, yirmiikisine kadar devam eden yedi günlük bir bayramdır . Bu bayram, İsrailoğulları'nın Mısır'dan Hz. Musa liderliğinde çıkmalarının ve çölde seyahatleri esnasında Maz-zot/Mayasız Ekmek ile Mısır'daki esaret ve acı günlerin hatırası olan Mârôr/acı otların yenildiği, Mısır esaretinden kurtulmanın anısına kutlanan bir bayramdır. (Atasagun, 2001: 144-145)

12 Yahudi takviminin 3. ayı olan Sivan (Mayıs-Haziran) ayının altısında kutlanan Şavot/Pentekost/Haftalar Bayramı, tarım anlayışına dayalı bir bayramdır. Bu bayramda Tanrı Yahve ile İsrailoğulları'nın Sina Dağı'nda karşı karşıya gelmeleri, Tanrı Yahve'nin sesini işitmeleri ve Hz. Musa'ya Tor'a'nın verilmesi kutlanmaktadır.(Atasagun, 2001: 145-146)

13 Yahudi takviminin 7. ayı olan Tişri (Eylül-Ekim) ayının onbeşinde başlayıp yirmiikisine kadar süren yedi günlük bir bayram olan Sukot, İbranice, "Sukkot", Latince "Tabernacula", İngilizce "Tabernacles" olarak ifade edilmektedir. Tanah'ta ise

üç büyük bayramda Mabed'i ziyaret etmişlerdir. Tarihî süreçte de üç bayramı mümkün olduğu ölçüde kutlamışlardır.(Harman, 1996: 383)

Yahudilerce bayramlarda ziyaret edilen ibadet yerleri, aynı zamanda hac mekânları olarak da kabul edilmiştir. Bu hac mekânları; Kudüs ve çevresinde oluşmuş, Tanah/Eski Ahit'in¹⁴ tarihi içinde ortaya çıkan mekânlar; Talmud ve Kabala'da adı geçen ve genelde Celile'de (Galile) bulunan bilge mezarları ve İsrail'in çeşitli bölgelerinde Filistin dışında yaşanan yerlerdeki Yahudi bilgelere ve azizlere adanan merkezler olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirilmiştir.(Harman, 1996: 383) Özellikle Kudüs dışındaki Yahudiler için Kudüs'e gelmek çok büyük bir mutluluk olarak telakki edilmiştir/edilmektedir.(Adam, 1989: 29)

Yahudilerde meşhur olan kral peygamber ve veli kimselerin kabirlerinin ziyaret edilmesi de yaygın bir gelenektir. Zebulun'un Sidon'daki(Lübnan-Sayda), Rabbi (Haham) Meir'in Tiberias/Taberiye'deki (İsrail-Celile), Simeon ben Yohai'nin Merom'daki(İsrail'in kuzeyi-Celile), Hoşea'nın Safed'deki (İsrail'in kuzeyi), Davud'un Kudüs'teki, Nahum'un Musul civarındaki, Ezra'nın Bassorah yakınlarındaki Kurna'da, Daniel'in Kerkük'teki kabirleri ile Karmel tepesindeki İlya/ilyas mağarası bunlardan birkaç tanesidir. Ayrıca belirtilen bu yerlerin dışında Yahudilerin çeşitli ülkelerde ziyaret ettikleri kabirler ve mahallî ziyaret yerleri de bulunmaktadır.(Bkz. Harman, 1996: 383; Güç, 1999: 126-132; Erbaş, 2002: 106-109)

Yahudiliğin ilk dönemlerinde hacı adayları, Hac bayramlarında Kudüs'e gelmeden önce belli bir yerde toplanarak aralarından birisini lider olarak seçmişlerdir. Lider seçilen kişi, kafilenin önünde yer alarak Mezmurlar'dan 87:2'deki "Siyon'un kapılarını Yakup'un bütün konutlarından daha çok se-

---

bu bayram için "Haymeler Bayramı", "Toplama-Devşirme Bayramı", "Rabbin Bayramı" ve "Bayram" kavramları kullanılmaktadır. Bayramın ilk ve son gününe "Yom Tov" adı verilmekte ve bu iki günde herhangi bir iş yapılmamaktadır. Diğer kalan beş günde ise kısmî işler yapılmaktadır. Bu dönem, Yahudilik'te "Hol ha Mo'ed" olarak isimlendirilmektedir. Yahudilik'te Sukot/Haymeler Bayramı, hem Yahudilerin Mısır'dan çıktıktan sonra kırk yıl boyunca çölde seyahat esnasında çadırlarda ikâmet etmenin hatırasına hem de bir hasat yani tarladan mahsulün toplanması olarak kutlanan hac bayramlarındandır. (Atasagun, 2001: 142-143)

14 Eski Ahit; Yahudi kutsal kitaplarının genel adını ifade etmek üzere Hıristiyanlar tarafından ortaya konulmuş bir kavramdır. Bu kavram ilk olarak Sard Piskoposu Melito tarafından kullanılmıştır. Ancak Yahudiler, Hıristiyanların Yahudi Kutsal Kitabı'nı "Eski Ahit" olarak isimlendirmelerini hakaret olarak kabul etmekte ve kitaplarının "Tek Ahit" olduğunu ileri sürmektedirler.(Bkz. Tanyu, 1976, s. 39)

ver” sözünü söylemiştir. Daha sonra Mezmurlar’dan ilgili ilahiyi (Mezmurlar 84:1) okuyarak Kudüs’e doğru ilerlemişlerdir. Dünyanın dört bir yanından zorlu yolculukların ardından Kudüs’e gelen hacılar, tüm yorgunluklarına rağmen oraya ulaşmanın verdiği hazzı tatmaktadırlar. Çünkü onlara göre Tanrı evinde geçirilen bir gün başka bir yerde geçirilen bin günden daha iyidir.(Bkz. Mezmurlar 84:10) Kudüs’e girdiklerinde de büyük bir şevkle “Bana: Rabbin evine gidelim dindikçe sevinirim. Ayaklarımız senin kapılarında, Ey Yerus-şalim! Bitişik nizamda kurulmuş bir kenttir. Yerus-şalim! Oymaklar çıkar oraya, Rabbin oymakları, İsrail’e verilen öğüt uyarınca, Rabbin adına şükretmek için. Çünkü orada yargı tahtları, Davut soyunun tahtları kurulmuştur. Esenlik dileyin Yerus-şalim’e: Huzur bulsun seni sevenler! Surlarına esenlik, Saraylarına huzur egemen olsun! Kardeşlerim, dostlarım için, Esenlik olsun sana! derim.Tanrımız Rabbin evi için İyilik dilerim sana” ilahisini okumuşlardır. (Mezmurlar 122:1-9)

Yahudiler için hac ibadeti, Mabedin yıkılmasından önce bu şekilde coşkulu bir biçimde uygulanırken Mabedin yıkılmasından sonra matem havasına bürünmüş ve Zeytin Dağı’nda¹⁵ icra edilmeye başlanmıştır. Ancak Zeytin Dağı’na gelemeyenler hac ibadetlerini sembolik olarak kendi bölgelerindeki sinagoglarda veya evlerinde icra etmişlerdir/etmektedirler. Hatta Mabed Dönemi’nde Mabed’deki altara su dökme ve kurban takdimi gibi çeşitli uygulamalar da Mabedin yıkılmasının ardından uygulanamamıştır. Mabed’in yıkılmasından önce uygulanan Mabedin altarı etrafında dönme işlemi, günümüzde sembolik olarak sinagogların ortasında yer alan tora tomarlarının etrafında dönme biçiminde gerçekleştirilmektedir.(Bkz. Adam, 1989: 28-38; Harman, 1996: 384; Adam, 2002: 36)

Yahudilik tarihî süreci içerisinde Hakimler Dönemi’nde haccın ifa edildiği ilk yer, Silo olmuştur.(Bkz. Yeşu, 16:6, 18:1,8-10, 19:51, 21:1-2, 22: 9,12, Hakimler 18:31, 21:12, 19, 21...) Silo’da, her yıl Tanrı adına bayramlar kutlanmış, çeşitli eğlenceler düzenlenmiş ve kurbanlar kesilmiştir.(Bkz. Hakimler 21:19; I. Samuel 1) Ancak bu uygulamalar; Filistiler’in Silo’yu yıkması ile son bulmuştur.(Harman, 1996: 383) Krallık döneminde ise en önemli ziyaret yeri, Ahit Sandığı’nın(Aron ha Kodeş/Aron ha Berit)¹⁶ ve Süleyman

15 Zeytin Dağı, Hıristiyanlar için de önemli bir mekandır. Çünkü Hıristiyanlara göre Hz. İsa , Zeytin Dağı’nda göğe yükselmiş ve tekrar orada görünecektir.(Sarıkçıoğlu, 2002, s.75)

16 İbranice “Aron ha Kodeş” anlamını taşıyan, Ahit Sandığı, Hz. Musa’nın Tanrı Yahve’den aldığı On Emir’in yazılı olduğu iki tabletin içinde saklandığı tahta san-

Mabedi'nin (Beyt-i Mukaddes/Bet ha Mikdaş) bulunduğu Kudüs olmuştur. VIII. Yüzyıl'dan itibaren de Hezekiel'in vasıtasıyla Pesah/Fısıh Bayramı görkemli bir şekilde Kudüs'te kutlanmaya başlanmış ve bu kutlama, Mâbed'in yıkılmasına kadar devam etmiştir. Ancak Mabed'in yıkılmasının ardından Mabed'den geriye kalan Batı Duvarı, "Ağlama Duvarı" (Kotel/Hakotel ha-Mavravi) ziyaret yeri olarak günümüze kadar gelmiştir.

Günümüzde Yahudilerin Süleyman Mabedi'nin batı duvarının önünde ağlamaları neticesinde "Ağlama Duvarı" olarak bilinegelen Kudüs'teki duvar, Yahudi hac ibadetinin ana merkezi olarak yer almaktadır. Yahudiler Batı duvarı veya Ağlama duvarı karşısında 17 Temmuz akşamından 19 Ağustos'a kadar 23 gün boyunca devamlı çeşitli dualarla hac ibadetlerini icra eden Yahudiler, bu duvarın önünde dua ederek Süleyman dönemini yâd etmekte¹⁷, duvardaki bazı çatlaklara dileklerin yazılı olduğu kağıtlar veya benzeri şeyler sokmaktadır. Ancak bazı Yahudiler ise kutsiyetinden dolayı ona dokunmaktan bile çekinmektedirler. Çünkü Yahudi geleneğinde bir Yahudi için Kudüs'ü ziyaret, Yahudi bireyler için geçmişle bugünün buluşması, tarihin tekrar yaşanması ve hatıraların canlı tutulması anlamına gelmektedir. Ayrıca ziyaret esnasında yapılması gerekli olan yardımlar ve sadakalar, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma açısından önemli bir işlev görmektedir.(Bkz. Adam, 1989: 28-38; Harman, 1996: 384; Adam, 2002: 36; Gündüz, 27.05.2013, <http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac/>)

b. Hıristiyanlık'ta Hac Uygulaması

Hıristiyanlar, hac ifadesini karşılamak amacıyla gezmek, seyahat etmek anlamında Latince "Peregrinato" terimi kullanmıştır. Peregrinato kavramından hareketle gezen, seyyah, hacı anlamında "Peregrinus" kavramını benim-

---

dıktır. Bu sandık; Tora'da (Çıkış) belirtildiği gibi bir metre uzunluğunda yetmiş cm. genişliğinde, akasya ağacından yapılmış, kapağı altın olan kutsal bir sandıktır. (Küçük, 2009, s. 40)

17 Hz. Davud ve Süleyman'ın dönemlerinde en parlak, en rahat ve en huzurlu dönemlerini yaşayan Yahudiler, Babil Sürgünü ve Roma hâkimiyetinden sonra mabedlerini kaybetmiş ve Kudüs'ten başka ülkelere dağılmışlardır. Böylece Yahudiler Davud ve Süleyman'daki dönemlerini yad etmeye başlamış ve dağıldıkları Kudüs'e dönme hayaliyle yaşamışlardır. Bu hayal ve istek, Kutsal Kitap yorumunda da kendisini hissettirmiş ve "Arz-ı Mevud" olarak dünya tarihindeki yerini almıştır.(Bkz. Küçük, 1992: 101-111; Blech, 2004: 87-93; Kurt, 2007, 48-65)

semişlerdir. Günümüzde İngilizce'deki "Pilgrimage", Fransızca'daki "Pelerinage" ve Almanca'daki "Pilgerfarhrt" kelimelerinin temelini de bu kavram oluşturmuştur.(Adam, 1989:13; Aydın, 2005: 269)

Hıristiyanlık'ta Yeni Ahit'te hac ile ilgili açık ifadeler¹⁸ bulunmamakla birlikte hac uygulamasının temelini "Hz. İsa" oluşturmaktadır. Ortaçağ'dan itibaren Hıristiyanlar yaygın olarak Filistin-Ürdün bölgesinde İsa Mesih'in yaşantısıyla ilişkili yerlere önem vermiş ve ziyaretler düzenlemişlerdir.

Hıristiyanlık'ta hac ritüelinin temelinde "Hz. İsa'nın Doğumu"nu (Noel), "Hz. İsa'nın Haça Gerilmesi"ni (Yaslı Cuma) ve "Hz. İsa'nın Yeniden Dirilişi"ni (Paskalya) yaşatma veya hissetme amacı vardır. Bu nedenle Hıristiyan hacılar, Noel'de Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili bölümleri, çarşıya gerildiği yerleri ziyaretinde o anı yaşama hissi ile ilgili çarşıya gerilme konulu bölümleri okumaktadır. Ayrıca "Son Akşam Yemeği" ve "Haç Taşıma" töreni ile Hz. İsa'nın ölüme mahkum edildiği yerden ağır adımlarla cenaze taşıma adetine uygun olarak öldüğü yere götürülerek gömülmesi sembolik olarak yaşatılmaya çalışılmaktadır.(Adam, 1989: 50-54)

Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın, "benim ardımca gel, beni izle" sözleri gibi bazı ifadelerin hacca işaret ettiğini savunmaktadır.(Bkz.Matta, 8:22, 9:9-13, 19:21; Markos, 2:13-17, 10:21; Luka, 5:27-32, 9:22, 18:21; Yuhanna, 12:23, 13:36, 21:16-22, I. Samuel 14:12...) Bu nedenle Hıristiyanlıkta hac, Hıristiyanlar için genel olarak İsa'nın kendisini takip etme şeklinde vuku bulmakta ve Hz. İsa'nın yaşamı ile ilişkili yerler ön plânda tutulmaktadır. Böylece Hıristiyanlar için İsa'nın son yolculuğu, eskatolojik haccın ve Tanrı Krallığı'nın başlangıcını oluşturmaktadır. (Harman, 1996: 384; Gündüz, 27.05.2013, <http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac/>) Hz. İsa'nın, "Ben Yol'um, Hakikat'im, Hayat'ım. Benim aracılığım olmadan hiç kimse Baba'ya gelemez" "Ben oyunların kapısıyım...Bu ağıldan olmayan başka koyunlarım var. Onları da getirmeliyim" ifadeleri bu düşünceyi desteklemektedir.(Bkz.

18 Yuhanna İncili'nde Hz. İsa'nın her yıl düzenli olarak annesi ve babası ile birlikte Fı-sış Bayramı'na katıldığı ifade edilmektedir.(Bkz. Yuhanna İncili 2:13,6:4, 10:22, 11:55) Bu noktada Yuhanna İncili ile sinoptik İnciller arasında bazı farklı ifadeler de dikkat çekmektedir. Çünkü Sinoptik İnciller'de Hz. İsa'nın Bayramın birinci gününde Fı-sış Yemeği ayinine katıldığı ve bayramın ikinci gün çarşıya gerildiği bilgisini verirken, Yuhanna İncili'nde ise Hz. İsa'nın üç defa Fı-sış Bayramı'na katıldığı ve bir defa da Sukot Bayramı'na iştirak ettiği bilgisini vermektedir.(Bkz. Matta27; Markos 16; Luka 23 ve Yuhanna 7)

Yuhanna, 10:7-16, 14:16) İbranilere Mektup 12:22'deki "Oysa sizler Siyon Dağı'na, yaşayan Tanrı'nın kenti olan göksel Yeruslaim'e, bir bayram şenliği içindeki on binlerce meleğe, adları göklerde yazılmış ilk doğanların topluluğuna yaklaştınız..." ifadeleri de yukarıdaki düşünceleri teyit etmektedir. Ancak Hıristiyanlığa ait bu hac düşüncesi, İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığa girmesi, Hıristiyanlıkta hac anlayışının değişmesine ve gelişmesine yol açmıştır. Çünkü İmparator, Petrus'un ve Pavlus'un mezarlarının üzerlerine kiliseler yaptırmıştır. İmparator Konstantin'in annesi Azize Helen (Helena Augusta/Konstantinopolis'lu Helena), kutsal yerleri tanımak için Filistin'i ziyarete gitmiş ve orada bulunan Roma İmparatoru Hadrien'in 135 yılında Kudüs'ü fethettikten sonra Zeus'a ait ve Kudüs'teki Calvary/Golgota¹⁹ sitesi üzerine Venüs'e ait tapınağı ve Betlehem mağarasındaki Adonis'e ait sunağı yıktırıp, Betlehem Mağarası'nın ve Hz. İsa'yı çarmıha gerilmiş olarak gösteren figürün üzerine büyük kiliseler inşa ettirmiştir.

Roma İmparatoru Hadrien'in inşa ettirdiği bu tapınakları ziyaret Hıristiyanlarca alışkanlık haline almıştır. Hıristiyanlara göre Helen'in tapınağın yıkılmasını emretmesi neticesinde başlatılan kazılar ile birlikte üç farklı haç bulunmuştur. Haçların etkisini ve değerini ispatlamak için imparatoriçe ölüm döşeginde bir kadın getirtmiş ve haça dokunmasını istemiştir. Kadın üç kez haça dokunduktan sonra iyileşmiştir. Böylece kadının dokunduğu haç, Azize Helen tarafından gerçek Haç olarak ilan edilmiştir. Ayrıca Helen'in bu bölgede dolaşırken Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde kullanılan çivileri bulduğu da rivayet edilmektedir. Bu çivileri, oğlunu koruması amacıyla Konstantin'in başlığına ve atının dizginine koymuştur. 327 yılında Roma'ya dönen Helen, Kutsal Haç'ın büyük parçaları ile diğer kutsal emanetleri yanında getirmiş ve bugün ziyarete açık saraydaki özel şapelinde muhafaza etmiştir. Bu Saray, daha sonra Kudüs'ün Kutsal Haçı Bazilika'sına çevrilmiştir.(Harman, 1996: 384; "Helena", (12.02.2013), <http://tr.wikipedia.org/wiki/Helena>). Böylece Hıristiyanlıkta hac uygulamasının ilk defa Azize Helen'in Hz. İsa'nın doğduğu (Saint-Sepulcre ve Nativité Mağarası/İsa'nın Doğumu Mağarası), çarmıha gerildiği (Golgota), gömüldüğü (Kutsal Kabir Kilisesi) ve büyük kiliselerin kurulduğu yerleri ziyaret etmesi şeklinde başladığı ve bu nedenle onun Hıristiyan hac tarihinde ilk hacı olduğu kabul edilmektedir. ("Helena", (12.02.2013), <http://tr.wikipedia.org/wiki/Helena>)

19 Kafatası anlamına gelen İbranice kelime olan Golgota, İsa'nın çarmıha gerildiği tepenin adıdır. Hıristiyan hacılar, Golgota'dan bir avuç toprak getirerek mezarlığa serpmektedirler.

Yahudilikteki gibi zorunlu bir ibadet biçimi olarak kabul edilmeyen hac ritüeli; Kudüs, Roma ve Kompostela/Compostelle (Fransa) üçlüsü çerçevesinde şekillenmektedir. Kudüs; Hıristiyanlarca, gınahtan kurtuluşun gerçekleştiği esrarlı mekân, yaratılmış dünyanın merkezi, Mesih'in ikinci kez dönüş yeri olarak ana hac merkezi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın doğduğu yer olarak kabul edilen Filistin'deki Beytullahim (Bethlehem/Beyt-lahim) en büyük saygı gören "Hac" yerlerindedir. Roma ise havari Petrus ve Pavlus'un mezarlarının ve birçok azizlerin kutsal kabul edilen anıtlarının bulunduğu şehir olması hasebiyle önemli kutsal mekân olarak görülmektedir. Hatta bu mezarları ziyaret etme geleneğinin yerleşip yaygınlaştıktan sonra Roma'ya hac gayesi ile akın edilmesi "Bütün yollar Roma'ya çıkar" atasözüne konu olmasını da sağlamıştır. Kompostela²⁰ ise İsa'nın 12 havarilerinden Büyük Yakub'un kült merkezi olarak kabul edilmektedir.(Harman, 1996: 384; Erbaş, 2002: 111-112; Aydın, 2005:269; Çoban, 2009: 29-35)

Hıristiyan geleneğinde bu mekânlar dışında Hıristiyan mistiklerin yaşadıkları yerler ve dünya genelinde Hıristiyanlık tarihi bakımından önem taşıyan mekânlar da hac yerleri olarak kabul görmektedir. Bu mekânlar arasında Roma'daki Petrus mezarı, dünyanın dört bir yanında Meryem'e atfedilen mekânlar ve Anadolu'da yer alan ilk kilise merkezleri örnek olarak verilebilmektedir. Bu mekânların dışında Fransa'daki Aziz Martin'in, İtalya'daki Aziz Felix'in ve Aziz Nikolas'ın, Mısır'daki Azize Catherina'nın, Afrika'daki Aziz Cyprien'in ve Kıbrıs'da Aziz Epiphane'in mezarları ile Treves'de bulunan Mesih'in Gömleği, Turin'deki Kutsal-Kefen ve Etiyopyalı Axoum'un kutsal sandığı gibi birçok hac mekânları bulunmaktadır.(Erbaş, 2002:112; Gündüz, 27.05.2013, <http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac/>)

Bununla birlikte Amerika'dan Portekiz'e kadar dünyanın birçok yerinde Hıristiyan hac merkezleri bulunmaktadır. Hıristiyan isminin ilk kullanı-

20 Kompostela adı ile ilgili iki farklı rivayet vardır. Bunlardan birincisi bu adın, Latince campus stellae (yıldız tarlası, sahası)'ndan geldiğidir. Diğeri de Compositum (iyi inşa edilmiş) ya da Composita Tella (gömü yeri) kelimelerinden türediğidir. Genel kabul ise Yuhanna'nın kardeşi olan Havari Yakub'un Kemiklerinin katedralin türbesindeki sunağın altında gömülü olduğudur. Havari Yakub'un gömülü olduğu kabul edilen bu yere bir kilise inşa edilmiş ve buraya "Cathedral de Santiago de Compostela" adı verilmiştir. Binli yıllardan beri Santiago de Compostela katedralindeki Zebedi oğlu Yakub'un türbesine hac yolculuğu yapılmakta ve bu yolculuk İspanyolca "Camino de Santiago" adı ile anılmaktadır. ("Way of St. James", (21.03.2012), http://en.wikipedia.org/wiki/Way_of_St._James)

diği yer olan Hatay'daki Aziz Petrus Kilisesi, Aziz Yuhanna'nın ve Aziz Nikolas'ın (Noel Baba) yaşadığı ve öldüğü yer olarak ifade edilen Demre (Antalya), Mersin'deki Pavlus Kuyusu ve Pavlus'un doğum yeri olan Tarsus gibi Türkiye'deki bazı merkezler de Hıristiyan hac mekânları olarak kabul edilmiştir.(Bkz. Harman, 1996: 385; Küçük, 2010: 773-778; Gündüz, 2001: 53-56) Ayrıca Hıristiyanlar için diğer önemli hac merkezi de Hz. Meryem'e atfedilen kutsal mekanlardır. Türkiye'deki Efes Meryem Ana Evi, Hıristiyanlar için önemli hac merkezi olarak yer almaktadır.(Yitik, 2001: 27-39) Çünkü Hıristiyan inancına göre azizlere veya azizelere ait eşyalar her türlü hastalığa ve sıkıntılara çözüm olabilmektedir.(Bkz. Elçilerin İşleri 19:12) Bu nedenle de azizlerin/azizelerin bedenlerinin veya eşyalarının, elbiselerinin bulunduğu mezarlar, kiliseler hac merkezleri olarak değerlendirilmektedir.(Harman, 1996: 384; Harman, 2004:238)

Hıristiyanlıkta hac uygulaması, ilk dönemlerde bir nevi günahlara kefaretleme amacı ile yapılması zorunluluk arzeden bir ceza şeklinde vuku bulmuştur. Hac için kutsal mekâna gelen Hıristiyan, ilk olarak dua etmektedir. Bu işlem; bedenî dua ve sessiz şekilde tövbede bulunma/ dua etme şeklinde gerçekleşmektedir. Bedenî dua, yüzüstü yere kapanma, elleri çaprazlama bağlama sureti ile icra edilmektedir. Sessiz tövbede bulunma, dua etme ise çıplak ayakla ağır ağır dizler üzerine çökerek dua etme şeklinde uygulanmaktadır. Bu işlemlere başlanmadan önce su kullanılarak temizlenmek gerekmektedir.

Hıristiyanlık'ta hac ritüeli için zaruri olmamakla birlikte mümkün oldukça kutsal bir zaman seçilmesi önem taşımaktadır. Noel günlerinde Kudüs'e gidilmesini, Assomption (Hz. Meryem'in bedeninin melekler tarafından göğe çıkarıldığı günün anısına 15 Ağustos'ta kutlanan bayram) gününde de Lourdes'e gidilmesini bu zaman anlayışına örnek olarak gösterilebilmektedir. (Bkz. Erbaş, 2002: 109-110)

c. İslamiyet'te Hac Uygulaması

İslamiyet'te Hac, İslâm'ın beş temel esasları²¹ arasında yer almaktadır. Hac, belirli bir zamanda usulüne uygun olarak ihrama girdikten sonra Arafat'ta vakfe yapmak, Kâbe'yi tavaf etmek ve diğer bazı dinî görevleri

21 "İslâm, beş temel esas üzerine kurulmuştur; bunlar, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekat vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır". (Bkz. Buhari, İman 2; Müslim, İman 5)

yerine getirmek suretiyle hem malî hem de bedenî bir ibadettir. Hac, bedenî ve malî gücü yerinde olan, akıl, balığ ve sağlıklı olma gibi şartları taşıyan her Müslümana farzdır.(Görgün, 1996: 387; Ögüt, 1996, “*Hac’a İlgili Fıkhi Hükümler*”: 389-394; Aydın, 2005: 269)

Hicretin dokuzuncu yılında farz kılınan ve Hz. İbrahim’e kadar uzanan Hac ibadeti, (Bkz. Hac Suresi 27- 29; Al-i İmran Suresi, 97) zorunlu bir ibadet olarak kabul edilir. Aynı zamanda hac ritüelinin belli rükünleri, şartları ve kural-ları da bulunmaktadır.(Bkz. Bakara Suresi, 197)

Diğer dinlerin aksine İslam’da hac, yalnızca Mekke’ye yapılmaktadır. Çünkü İslâm’da hacc edilmeğe en lâyık yer Beytullah/Kâbe olarak kabul edilmektedir.(Bkz. Ankebût Suresi 67; Bakara Suresi, 126; İbrahim Suresi, 35; Neml Suresi, 91; Al-i İmran Suresi, 97; Maide Suresi, 97) Ancak İslam’da kutsal kabul edilen Kâbe ve Mekke dışında Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ²², Safâ ve Merve Tepeleri (Bkz. Bakara Suresi, 158), Medyen (Bkz. Kasas Suresi, 23-24) gibi kutsal kabul mekânlar da bulunmaktadır, ancak bunlar haccın rükünlerinden değildir. Bunlardan Mekke ve Medine en çok ziyaret edilen kutsal mekânlardandır. Burası ilâhî menşeli üç dinde de kabul edilen Hz. İbrahim’in hatırasını taşımaktadır. Ayrıca Hacerül/Hacer-i Esved²³ ile Hz. İbrahim’in Kabe’yi inşasında iskele olarak kullandığı taş ve onun insanları hacca davet ettiği yer olan Makam-ı İbrahim, Müslümanlar tarafından kutsiyet atfedilen yapılar arasında yer almaktadır. Çünkü Hz. Ömer’in “Keşke Makam-ı İbrahim’de namaz kılabilsek?” arzusu üzerine “Biz, Beyt’i (Kâbe’yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim’in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın)” (Bakara Suresi, 125) ayetinin inmesi “İbrahim Makamı”nın Müslümanlar için önemli bir konum elde etmesini sağlamıştır. (Güç, 1999: 220-242; Adam, 2002:91)

İslâm’da kurban ritüeli ile birlikte değerlendirilen Hac, bir kurtuluş vasıtası, arınma aracı ve bir ibadet töreni kabul edilmektedir. Çünkü Hac ve kurban, insanın sosyo-kültürel yaşamında önemli işlevlere sahiptir. İslâm’a göre hac ve kurban, toplumsal birlikteliği sağlayan topluluk olma duygusunun güçlü bir şekilde hissedildiği, yaşandığı bir fenomendir ve evrensel bir olay-

22 İsra Suresi’nin 1. ayetinde “...etrafımı mübârek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya...” denilmesi de burasının İslâm nezdindeki önemini vurgulamaktadır.

23 Hacerül Esved, Kabe’nin güneydoğu köşesindeki siyah, parlak taşa verilen isimdir. Hac sırasında hacılar tavaf ederken her bir dönüşte bu taşı selamlar, el sürer veya öperler.(Geniş bilgi için bkz. Ögüt, 1996, “*Hacerülesved*” ss. 433-435)

dır. Bütün İslam dünyasından dil, renk, soy ve coğrafi bölge farklılıklarına rağmen aynı amaç için bir araya gelmekte ve böylece kolektif bilincin oluşmasına imkân verilmektedir. Hac vazifesini ifa etmek isteyen bireyler, burada paylaşmayı, yardımlaşmayı ve fedakârlığı da hayatının bir parçası yapma eğiliminde olmaktadır. Bu düşünceler içerisinde “ben” duygusu yerine “biz” duygusu hakim olmaya başlamaktadır. Böylece hac ibadeti ile toplumsal şuur canlanma göstermektedir.(Görgün, 1996, “*Haccın Hikmeti*”:399; Aşık, 2001: 7; Güç, 2002: 1-3; Aydın, 2005: 268-269; Güzel, 2010:91)

İslam’da hac; hüküm yönünden farz, vacip ve nafil olarak üçe ayrıldığı gibi, edası yönünden ifrad, temettü ve kıran olarak da üçe ayrılmaktadır. Temettu (faydalanma) haccı, hem umre²⁴ hem de haccın ayrı ayrı ihrama girilerek bir hac mevsiminde birlikte yapılan hacdir. Temettu haccında elbise giyme, koku sürme, hanımı ile birlikte olma gibi ihram yasakları bulunmaktadır. İfrad haccı, umresiz yapılan hacdir. Kıran haccı ise aynı yılın hac aylarında umre ve hacca birlikte niyet edilerek ikisinin aynı ihram ile yapıldığı hac biçimidir.(Bkz. Erul-Keleş, 2004: 6-69)

İslam’da hac ibadeti gerçekleşmeden önce, tüm borçlar ödenmekte ve günahlardan tövbe edilmektedir. Mekke yakınlarında Mikat adı verilen yerde temizlik yapılmakta, gusül veya abdest alınmaktadır. Mikat, İslamî literatürde İhrama girilen yere verilen isimdir. Mikat, haccın başladığı yer ve zamanı ifade etmektedir. Burada erkekler elbiselerini çıkararak ihrama girmektedir. İhram, vücudun belden itibaren “izar” ve “rida” denilen iki parça alt ve üst kısmına sarılan peştamala/beyaz örtüye verilen isimdir. İhrama giren kişi telbiye²⁵ adı verilen dua okumaktadır. Ayrıca başlar açık, ayaklar da çıplak olmaktadır. Ancak kadınlar, normal elbiseleri ile ihrama girmektedir. Daha sonra hac ibadeti için niyet edilmektedir. Harem denilen yasaklı bölgeye girildikten sonra ihramın yasaklarına uyulmaktadır. İhrama giren kişi, başka zamanlarda işlemesi mubah olan bazı fiil ve davranışları, bu süre içerisinde kendisine yasaklamaktadır.

24 Kelime olarak ziyaret etme anlamına gelen umre, Kurban bayramı dışında herhangi bir zamanda, Arafat’ta vakfe edilmeden yapılan Kabe ziyaretine verilen isimdir. Başka bir ifade ile umre, Belirli bir zamana bağlı olmaksızın ihrama girerek Kâbe’yi tavaf etmek, Safâ ile Merve arasında sa’y yapmak ve tıraş olup ihramdan çıkmak suretiyle yerine getirilen ibadettir.(Keleş, 2008, s. 12)

25 Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, Lâ şerike leke Lebbeyk, innel hamde ve ni’mete leke vel mülk lâ şerike lek(Allahım senin çağrına uydum, Allahım buyur. Senin ortağın yoktur. Nimet, şükür ve mülk senindir. Senin ortağın yoktur).

Mekke'ye ulaşan hacı adayları ilk olarak Kabe'yi ziyaret etmekte, Hacerü'l Esved'i selamlamakta ve Hacerül Esved'in köşesinden başlamak suretiyle Kabe'nin etrafında sola doğru yedi defa tavaf yapmaktadır. Bu işlemlerde her bir dönüşü 'Şavt' denilmektedir. Yedi şavtın tamamı ise bir tavaf olmaktadır. Daha sonra İbrahim makamının önünde iki rekât namaz kılınmaktadır. Bu işlemlerin ardından zezem suyundan içilmekte, Safa ile Merve arasında yedi defa gidip gelme sureti ile Say yapılmaktadır. Koşmak ve hızlı yürümek anlamlarına gelen Say, Kabe'nin doğu tarafındaki Safa tepesinden başlayarak Merve'ye dört gidiş ve Merve'den Safa'ya üç geliş olmak üzere bu iki tepe arasında gidip gelmeye verilen isimdir. Say, Merve Tepesi'nde tamamlanır. Say'ın tamamlanması ile umre işlemi tamamlanmaktadır. Bu uygulamanın temelinde Hz. Hacer'in oğlu Hz. İsmail için su ararken bu iki tepe arasında gidip gelmesi bulunmaktadır²⁶.

Umreden sonra saçlar kesilerek²⁷ ihramdan çıkılmaktadır. Tekrar ihrama girinceye kadar hac yasakları sona ermektedir. Zilhicce'nin 9'unda, Arife Günü tekrar ihrama girilmektedir. Güneşle birlikte Mekke'nin 25 km. Güneydoğusunda bulunan geniş bir alanı kapsayan Arafat Dağı'nda herhangi bir yerde bir süre beklenerek vakfe/bekleme görevi ifa edilmektedir. Haccın en önemli rüknü olan Arafat Vakfesi, belirlenen zamanda hac için ihramlı olarak Arafat sınırları içinde bulunma anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile Kurban Bayramı'ndan bir gün önce Arafat denilen yerde bir miktar durup dua ve ibadet etmektir. Süresi içinde orada bulunamayanlar o sene hacca yetişememiş sayılmaktadır. Burada bütün gün telbiye, tesbih ve ibadetle geçirilip, güneş battıktan sonra Müzdelife'ye geçilmektedir. Müzdelife'deki vakfe işleminden sonraki gün yani Kurban Bayramının ilk günü, güneş doğmadan önce Mina'ya (Mekke'nin kuzeydoğusunda Müzdelife ile Mekke arasında kalan geniş bölge) hareket edilmektedir.

Kelime olarak aşırı istek, arzu anlamına gelen Mina, aynı zamanda Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in, Allah'a olan aşklarının sınındığı yerdir. Burada şeytana karşı girişilen bir savaşı sembolize olarak şeytan taşlanmakta, kurban kesilmektedir. Çünkü İslâm inancına göre Cemerât'ta (Mina'daki Şeytan taşlama yerleri) vazifesini başarı ile yerine getiren hacı, kesilen bu kurban ile

26 Bu olay, Zemzem adı verilen suyun Allah'ın hikmeti ile bulunmasına kadar devam etmiştir. Günümüzde de zemzem adı verilen bu su, Müslümanlar için şifa kaynağı ve bereket olarak kabul edilmektedir.

27 Tıraş olmak, Allah'a bir baş kurban eden hacının sembolik olarak kendi varlığının bir parçasını da kurban etmesini sembolize etmektedir(Erul-Keleş, 2004, s. 45).

takvaya takva ile de Allah'a ulaşmaktadır.(Bkz. Hac Suresi 36-37) Bu işlemlerin ardından üç gün Mina'da kalınmakta veya ilk günün sonunda Mekke'ye dönülerek ziyaret tavafı yapılarak hacı olunmaktadır. Bayramın kalan günlerinde tekrar Cemerat'a gidilerek şeytan taşlanmaktadır.(Öğüt, 1996, "*Haccın Eda Edilişi*": 394-397; Adam, 2002: 91-92; Erul-Keleş, 2004: 43-68; Aydın, 2005: 268-269; Erul, 2007: 296-309; El Kahtanî, (b.y.?): 3-33)

SONUÇ

İlk insan ile başlayıp günümüze kadar devam eden bir "kurum" olan din; insanlık tarihinin her döneminde, insanın olduğu her yerde varolmuştur. Bu bağlamda din her türlü sektör ve alanı etkilemiş ve iletişim içerisinde bulunmuştur. Bu etkileşim ve iletişim alanlarından bir tanesi de "*turizm*" olmuştur.

Din, geçmişten günümüze turizm ile sıkı bir etkileşim/iletişim içerisindedir. Çünkü turistler, gittikleri ülkelerde dinî yapıları da ziyaret etmekte ve oradaki dinî hayatı tecrübe etmektedirler. Ancak din ile turizm arasındaki ilişki, sadece mekânsal anlamda değil kültürel ve tarihî gibi birçok alanda da gerçekleşmektedir. Ayrıca suçlardan arınıp ebedî bir kurtuluşa ulaşma ve cennete kavuşma, Allah'ın rızasını elde etme ideali; insanda ümit ve arzu doğurmuş, dünyanın ıstırap ve sıkıntılarına karşı durmaya/dayanmaya katkı sağlamıştır. Tanrı rızasını kazanma ve "günahlardan arınma" arzusu; insanları inandığı dine "kutsal /hac yeri" kabul edilen yerlere yönelmiştir. Nihayetinde bu iletişim ve düşünceler çerçevesinde turizmin bir çeşidi "İnanç Turizmi" adı altında bir turizm biçimi ortaya çıkmıştır. Ancak inanç turizmi kavramının ortaya çıkması ile birlikte turizm sektöründe "Hac" ile "inanç turizmi" kavramları arasında kavram kargaşası oluşmuş ve bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Ancak genelde aynı/benzer özelliklere sahip gibi gözükse de bu iki kavram, özelde bazı farklılıklara sahiptir. Çünkü Hac uygulamasında zaman ve mekân sınırlandırması sözkonusu olup, bu sınırlandırma özellikle İslam'da kendisini daha yoğun bir biçimde hissettirmektedir. Bununla birlikte Hac, bir ibadet olarak kabul edilmekte ve kendisine has özel bazı ritüelleri bulunmaktadır. İnanç Turizmi adı altında gerçekleştirilen faaliyetlerde ise herhangi bir zaman sınırlandırması veya özel ritüeller bulunmamaktadır.

Bu bağlamda hemen hemen bütün dinlerde, o dinlerin kutsal metinlerinde/ kitaplarında dinî mekânların, kutsal yerlerin ziyaret edilmesi anlayışı

mevcuttur. Her dince kutsal kabul edilen bu mekânlar, toplumlarda dinî hayatın merkezi olma, insan hayatına yön verme ve anlam kazandırma noktasında önem arzeden yerler olmuştur. Bu bağlamda kutsal yerler; ilahi âlemin hâkim olduğu, insanın Tanrı ile buluştuğu, O'nun huzurunda olduğu hissi uyandıran yerler olarak da kutsiyet taşımaktadır. Ancak amaç/düşünce noktasında aynı ortak paydalara sahip olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te hac uygulaması noktasında benzerliklerle birlikte farklılıklar da dikkat çekmektedir.

İslam ile birlikte İslam dışı dinlerde de hac veya buna benzer uygulamalar görülmektedir. Genel olarak kutsal zamanlarda yapılan kutsal mekân ziyareti tüm dinlerde haccın ortak noktası olarak kabul edilmektedir. Ancak İslâm dışındaki diğer dinlerde mekânı vahiy ile belirlenmiş, bazı şartlara dayandırılarak farz kılınmış düzenli bir hac uygulamasına rastlanılmamaktadır. Diğer dinlerdeki hac, İslam'daki Mekke dışındaki kutsal kabul edilen yerlerin ziyaret edilebilmesine benzer çeşitli zamanlarda kutsal mekanlara yapılan bir ziyaret niteliğindedir. Bunun yanında Yahudiler ve Hıristiyanlar, hac uygulamalarında ve ziyarette aşırıya kaçmışlardır. Hac mekânları kabul edilen yerler putlaştırılmış, hac uygulaması çerçevesinde bir takım putperest ibadet ve adetler ortaya çıkarılmıştır. Hz. Muhammed de (s.a.s) Yahudilerce ve Hıristiyanlarca uygulanan böyle aşırı davranış ve âdetlere karşı tepki göstermiş, böyle âdetlerin "ümmetine" sirayet etmesinden endişe duymuş; kendi kabrinin her türlü şirk ve tapınmadan uzak kalması için gayret göstermiştir.(Bkz. Buhari, 1972: 367-381; Küçük, v.d., 2010, s. 470)

Kaynaklar

- Adam, Baki (1989). *Dinlerde Hacc İbadeti Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Adam, Baki (2002). *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi (İmam Hatip Liseleri Ders Kitabı)*, Ankara.
- Aksoy, Mustafa (1998). *Türkiye'de İnanç Turizmi ve Seyahat Acentelerinin İnanç Turizmine Olan İlgilerine Yönelik Bir Uygulama*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Alston, William P. (1970). "Din", AÜİFD, (Ayrı Basım), çev. Günay Tümer, C. 18: 163-176.
- Aşık, Fahrettin (2001). "İslam'da Seyahatin Önemi", Diyanet Aylık Dergi, Sayı: 122, Şubat, s. 7.
- Atasagun, Galip (2001). "Yahudilikte Dinî Sembol ve Kavramlar", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 11: 144-145.

126 •DİN - TURİZM İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE YAHUDİLİKTE, HİRİSTİYANLIKTAKI VE İSLAMİYETTE HAC UYGULAMASINA GENEL BAKIŞ

- Aydın, Mehmet (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya.
- Bayyığıt, Mehmet (1998). *Sosyo – Kültürel Yönleriyle Hac Olayı*, Ankara.
- Blech, Rabi Benjamin (2003). *Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik*, çev. Esterya Seval Vali, İstanbul.
- Blech, Rabi Benjamin (2004). *Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü*, çev. Esterya Seval Vali, İstanbul.
- Boks, Abdullah (1991). “Arafat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul: 261-263.
- Bozkurt, Nebi (2002). “Kubbetü’s Sahre”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 26, Ankara: 304-308.
- Bozkurt, Nebi (2004). “Mescid-i Aksa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 29, Ankara: 268-270.
- Bozkurt, Nebi (2004). “Mescid-i Haram”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 29, Ankara: 273-276.
- Bozkurt, Nebi (2004). “Mescid-i Nebevi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 29, Ankara: 281-289.
- Bremer, Thomas S. (2005). “*Tourism and Religion*”, Encyclopedia of Religion, Printed in the United States of America, C. 13, ss. 9260-9264.
- Buhari, (1972). *Tecrid-i-Sarîh Tercümesi*, Ankara.
- Can, Özber (2005). “*Davranış Kültürünün Turizme Yansması*”, Kastamonu Eğitim Dergisi Mart, C. 13 No. 1: 31-40.
- Chevalier, Jean (1986). “*Din Fenomeni*”, çev. Mehmet Aydın, AÜİFD, (Ayrı Basım), Ankara C. 28: 79-125.
- Çoban, Bekir Zakir (2009). *Geçmişten Günümüze Papalık*, İstanbul.
- El Kahtani, Said (b.y.?). *Kuran ve Sünnetin Işığında Hac ve Umre Rehberi*, çev. Beşir Eryaysoy, İstanbul.
- El- Khatip, Abdullah (2004). “*Kur’an’da Kudüs*”, çev. Ramazan Işık, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 9:1: 109–144.
- Eralp, Bilal (1983). *Genel Turizm*, Ankara.
- Erbaş, Ali (2002). “İslam Dışı Dinlerde Hac”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 / 2002: 97-121.
- Erul, Bünyamin-Keleş, Ekrem (2004). *Haccı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Erul, Bünyamin (2007). “*Hac: Evrensel Buluşma Ve Kutsala Yolculuk*”, İslam’a Giriş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Görgün, tahsin (1996). “*Haccın Hikmeti*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul: 397-399.
- Güç, Ahmet (1999). *Dinlerde Mabed ve İbadet*, İstanbul.
- Güç, Ahmet (2002). “*Dinlerde Kible Anlayışı*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 11, Sayı:2, 2002, s. 1-3.

- Gündüz, Şinasi (27.05.2013). “İslam Dışı Dinsel Geleneklerde-*Kurban ve Hac*” <http://kuranihayat.com/category/makale-etiketleri/hac/>.
- Gündüz, Şinasi (2001). *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara.
- Güzel, Özlem (2010). “*Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi*”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C.2, S.2. ss. 87-100.
- Harman, Ömer Faruk (1996). “*Hac*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul: 382-386.
- Harman, Ömer Faruk (2004). “*Meryem*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul: 236-242.
- *Helena*”, (12.02.2013). <http://tr.wikipedia.org/wiki/Helena>.
- Keleş, Ekrem (2008). *Umre Rehberi*, Ankara.
- *Kur'an-ı Kerim Meali* (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kurt, Ali Osman (2007). *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, İstanbul.
- “*Kutsal Kabir Kilisesi*”, (12.10.2012). http://tr.wikipedia.org/wiki/Kutsal_Kabir_Kilisesi.
- *Kutsal Kitap* (2009). İstanbul.
- Küçük, Abdurrahman–Tümer, Günay–Küçük, Mehmet Alparslan (2010). *Dinler Tarihi*, Ankara.
- Küçük, Abdurrahman (1992). “*Yahudilikte Arzı Mevud Anlayışının Boyutları*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Ayrıbasım) Ankara, C. 33: 101–111.
- Küçük, Abdurrahman (2000). “*Kuran'da Din ve Din Anlayışı*”, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara: 3-14.
- Küçük, Mehmet Alparslan (2009). *Kutsal Kitap Anlayışı (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam Örneği)*, Ankara.
- Küçük, Mehmet Alparslan (2010). “*İnanç Turizmi Açısından Türkiye*”, Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi VII - Türkiye’de Dinler Tarihi: Dünü, Bugünü ve Geleceği, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2010: 755-789.
- Ögüt, Salim (1996). “*Haccın Eda Edilişi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul: 394-397.
- Ögüt, Salim (1996). “*Hacla İlgili Fıkhî Hükümler*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul: 389-394.
- Ögüt, Salim (1996). “*Hacerülesved*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul: 431-433.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem (2002), *Din Fenomenolojisi*, Isparta.
- Schmidt, Klaus (2010). “*Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries*”, Documenta Praehistorica XXXVII, Berlin: 239-256.
- Sezgin, Orhan Mesut (1995). *Genel Turizm*, Ankara.
- Tanyu, Hikmet (1976). *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, C. 1, İstanbul.

128 •DİN - TURİZM İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE YAHUDİLİKTE, HİRİSTİYANLIKTA VE İSLAMİYETTE HAC UYGULAMASINA GENEL BAKIŞ

- *Türkçe Sözlük* (1998). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tümer, Günay (1986). “Çeşitli Yönleriyle Din”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 28, (Ayrı Basım), Ankara: 214-267.
- “*Way of St. James*”, / (21.03.2012). http://en.wikipedia.org/wiki/Way_of_St._James.
- *Yahudilikte Kavram ve Değerler* (1996). Haz. Suzan Alalu, Klara Arditi, v.d., İstanbul.
- Yiğit, Yaşar-Keleş, Ekrem (2009). İbadetim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ed. Mehmet Emin Özafşar - Recai Doğan, Ankara.
- Yitik, Ali İhsan (2001). *Hz. Meryem ve Efes*, İzmir.